

II

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Тронько П.Т., голова Всеукраїнської спілки краєзнавців,
академік НАН України.

КРАЄЗНАВСТВО НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: НА ЧАСІ НОВІ ЗАВДАННЯ

В цьому році народи нашої планети вступили в третє тисячоліття своєї історії. Історія минулого століття була не дуже милосердною для українського народу. Його палітра зберегла чимало не лише героїчних, а й трагічних сторінок. На долю нашого народу випали три революції, братовбивча громадянська війна, білий і червоний терор, колективізація, голод, злочинні політичні репресії, що призвели до знищення еліти української нації і покалічили життя мільйонам наших співвітчизників. Не менш страшними стали лихоліття Другої світової війни, розв'язаної німецько – фашистськими загарбниками. В роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. захищаючи рідну землю від ворога, ми втратили близько десяти мільйонів своїх синів і дочок, не кажучи вже про колосальні руйнування і економічні збитки, завдані Україні війною.

Історичною подією двадцятого століття став розпад Радянського Союзу і утворення незалежних держав. Десять років тому український народ на всеукраїнському референдумі в єдиному пориві ствердив своє віковичне прагнення, непохитну волю – створив власну, суверенну, незалежну Українську Державу – державу, в боротьбі за свободу і незалежність якої, за віковичне прагнення стати господарем у своєму власному домі, склали голови сотні тисяч представників нашого народу. Це був акт історичної справедливості, вистражданий українським народом. Як підкреслив Президент України Леонід Данилович Кучма, “десять років тому ми вступили в абсолютно нову епоху, нову якість, яка матеріалізується в зовсім іншій державі, іншому суспільстві, іншій нації. **Незалежна Україна відбулася остаточно і безповоротно**”.

Ця вікопомна подія, десятиліття якої урочисто було відзначено в містах і селах України в серпні цього року, золотими літерами навечно буде викарбувана на скрижалях історії багатостраждального українського народу. І чим далі віддаляють нас роки від незабутнього серпня 1991 року – Дня проголошення незалежності України – тим величніше і знаменніше постає ця вікопомна подія в наших серцях, в пам'яті народній.

Звичайно, було б несправедливо твердити, що вся історія двадцятого століття була позначена лише катаклізмами і висвітлювати її тільки в темних фарбах. За роки Радянської влади було досягнуто чималих звершень і успіхів в розвитку економіки, науки, освіти, культури. Долаючи немалі труднощі, працелюбними руками українського народу було створено потужну промисловість, ліквідовано безробіття, значно зріс матеріальний і культурно – освітній рівень наших людей. Україна возз'єднала всі свої землі в єдиний

Українській державі, стала республікою суцільної письменності, зайняла одне із перших місць серед найбільш розвинутих країн світу. Все це наша історія і її непотрібно заново переписувати і перекручувати, як це роблять деякі політики і історики. **Історію треба бачити такою, яка вона була, саме такою ми повинні передати її від наших батьків до наших нащадків.**

В розбудові Української незалежної держави першочерговими є завдання формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу. В цьому виняткова роль належить історичному краєзнавству, дослідженню і вивченню рідного краю. Із здобуттям Україною незалежності значно посилюється інтерес різних верств суспільства до витоків і першоджерел своєї історії, до вивчення рідного краю, історії міст і сіл. До вивчення “малої історії” потягнулись сотні, тисячі ентузіастів, які хочуть знати свій край, збагнути значення тих змін, які відбувалися, всебічно знати, хто ми є в Україні, чії ми діти і яка наша далека минувшина, традиції, культура. Бо, як відомо, **високі поняття “Батьківщина”, “національна гідність” починаються саме із знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки, де людина народилася і виросла, де пройшло її дитинство.** Вони передаються з покоління в покоління з молоком матері, мелодією народної пісні, багатоголоссям рідної мови.

23 січня 2001 року Президент України Леонід Кучма, враховуючи важливу роль краєзнавчого руху у відродженні традицій та історичної пам'яті народу, національно-патріотичному вихованні молоді, видав Указ “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні”, в якому, зокрема, передбачено відзначення у 2001 році на державному рівні 75-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців, витоків біографії якої сягають середини 20-х років ХХ століття – періоду, що справедливо характеризується як **зоряний час українського краєзнавства.**

Адже після проведення Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції (Харків, 1925), на якій було проголошено створення Українського комітету краєзнавства, розпочалася копітка робота з обліку, систематизації та забезпечення діяльності існуючих і утворення нових краєзнавчих осередків. 75 років тому (1926) Президія Укрнауки остаточно затвердила склад підпорядкованого їй Комітету, в якому плідно працювали такі авторитетні вчені як Д.Багалій, М.Криворотченко, М.Яворський, О.Яната, В.Левицький, М.Волобуєв, В.Герінович, К.Дубняк, С.Рудницький та ін.

Координаційним центром УКК стало методичне бюро, до якого входили К.Дубняк, В.Левицький,

І.Зайцев, І.Шатунов, П.Ковалівський. За його ~~активного~~ сприяння краєзнавчі осередки на місцях регулярно отримували програми, інструктивні та методичні матеріали. Бюро розробило структурну схему головних етапів краєзнавчої роботи, яка стала документом для широкого розгортання краєзнавчих досліджень.

Незважаючи на певні труднощі, здебільшого матеріального характеру, 1927 року співробітникам УКК вдалося налагодити у Харкові випуск всеукраїнського журналу "Краєзнавство", розрахованого і на науковий і на широкий краєзнавчий загал.

Про ефективність роботи Комітету свідчить реальне зростання краєзнавчих організацій і осередків. Якщо попервах нараховувалось лише 5 товариств і II гуртків у 5-ти округах, то на 1 січня 1929 року діяло вже 51 товариство і 658 гуртків у 32 округах. Комітетом було впроваджено нові унікальні форми роботи, що сприяли переростанню краєзнавства із захоплення окремих аматорів у масовий рух.

На жаль, з початку 30-х рр. за умов воєнного формування тоталітарної системи, панування вульгарно-соціологічних схем, демократичні за своєю сутністю краєзнавчі дослідження, студіювання окремих регіонів не вкладалися в тогочасні концепції вітчизняної історії, не узгоджувалися з монополюючими претензіями на істину кремлівських ідеологів. Саме це і стало передумовою ліквідації численних краєзнавчих організацій, масових незаконних репресій в середовищі самовідданих дослідників і літописців рідного краю. Їх жертвами стали голова УКК М.Яворський, його заступник і редактор журналу "Краєзнавство" М.Криворотченко, члени Комітету М.Волобуєв, В.Гериневич, С.Рудницький, Пилипенко, О.Яната, директори і співробітники музеїв, керівники і члени краєзнавчих осередків, автори і видавці літератури про рідний край.

Майже через шість десятиліть після того часу, за ініціативою громадськості, на хвилі демократизації суспільства у Києві 27 березня 1990 року було проведено з'їзд краєзнавців України, який одноставно ухвалив рішення про відродження загальноукраїнської організації дослідників рідного краю, ліквідованої в 30-х роках. Оновлена інституція дістала нову назву - **Всеукраїнська спілка краєзнавців**.

Сьогодні, згадуючи той березневий день 1990 року, хочеться з вдячністю назвати організації, які найбільш посприяли відродженню Спілки, і передусім, Національну академію наук, Інститут історії України, Український фонд культури, Міністерство культури і Міністерство освіти.

Всеукраїнська спілка краєзнавців, яка по праву є спадкоємицею методичних і організаційних засад українського комітету краєзнавства, активно продовжує традиції, започатковані українськими інституціями, патріотична діяльність яких на ниві ретельного вивчення і дбайливого збереження для прийдешніх поколінь українства історичних, мистецьких, фольклорно-етнографічних надбань та побутово-господарських традицій рідного народу,

впродовж тривалого часу або замовчувалась взагалі, або таврувалась як буржуазно-націоналістична.

Загальновідомо, що становлення українського краєзнавства, його теоретичних і методологічних принципів, відбулося впродовж XIX століття. Як засіб засвоєння і популяризації історичного досвіду свого народу, як форма науково-творчої і громадської діяльності - краєзнавство із року в рік розвивалось і вдосконалювалось.

Величезне значення для розвитку українського краєзнавства мала плідна діяльність Київської Тимчасової (Археографічної) комісії для розгляду давніх актів (створена 1843 р.), Одеського товариства історії і старожитностей (створеного 1839 р.), Київської Тимчасової (Археографічної) комісії для розгляду давніх актів (1843), Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (1865), наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові (1873), Товариства Нестора-Літописця при Київському університеті (1874), Харківського наукового історично - філологічного товариства (1887), Товариства дослідників Волині в Житомирі (1900), а також Ніжинського історично-філологічного товариства, Полтавського, Катеринославського наукових товариств та ін.

Розвитку краєзнавчих досліджень сприяло проведення археологічних з'їздів. Знаменно, що шість із п'ятнадцяти відбулися в Україні - у Києві (1874, 1899), Одесі (1884), Харкові (1902), Катеринославі (1905), Чернігові (1908).

Від 1884 року почали створюватися губернські вчені архівні комісії. На українських теренах їх діяло 7 - Таврійська (1887), Чернігівська (1896), Херсонська (1898), Катеринославська і Полтавська (1903), Київська (1914), Харківська (1915).

Характерно, що саме **подвижницька діяльність української наукової і творчої інтелігенції** заклала належний фундамент подальшого розвитку краєзнавства, не випадково, що навіть у буремні роки національно-визвольних змагань, в умовах громадянського протистояння зароджувалися та функціонували численні краєзнавчі інституції, які мали реальну підтримку урядів Центральної Ради, гетьмана, Директорії.

Уже 1917 року в Києві розпочав свою діяльність Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва під головуванням М.Грушевського. Влітку цього ж року з ініціативи художника С.Васильківського у Харкові було засновано товариство "Музей Слобожанщини", активно запрацювали "Польське товариство збереження пам'яток старовини", "Польське товариство краєзнавче на Русі" та багато інших. Серед важливих справ, започаткованих у період Української революції, назвемо здійснення заходів для впорядкування могили Великого Кобзаря, створення Національної галереї, Всеукраїнського Шевченківського, або Пам'яткового, музею. Як бачимо, навіть у надзвичайно складних умовах **українська інтелігенція зуміла не лише зберегти, а й реально примножити краєзнавчі традиції, зробити їх вагомим чинником утвердження національної ідеї.**

Завдання розвитку та організації краєзнавчої

роботи взяла на себе Українська Академія наук. Уже в першому своєму Статуті, затвердженому у 1918 році, говорилося, що Академія наук у Києві як найвища українська наукова установа, ставить собі на меті, окрім загальних наукових завдань, вивчувати сучасне й минуле України, української землі та народу. Цій меті слідували комісії краєзнавчого профілю, створені на початку 20-х років у структурі історико-філологічного відділу ВУАН.

У першій половині 20-х років академія практично взяла на себе координацію краєзнавчої роботи в республіці. Глибокою зацікавленістю відзначалася діяльність Київської комісії краєзнавства при ВУАН, утвореної в листопаді 1922 року. Численними конкретними практичними справами сповнена діяльність Харківської комісії краєзнавства для Слобожанщини під керівництвом професора Д.Зеленіна. Наприкінці 1923 року в Україні було створено третю академічну краєзнавчу комісію – Одеську, під головуванням С.Дложевського. Наскільки плідно працювала остання, свідчить хоча б той факт, що одеським дослідникам рідного краю, незважаючи на труднощі, вдалося налагодити видання “Вісника Одеської комісії краєзнавства”, зібрати необхідну для постійної роботи бібліотеку.

Реальним кроком уперед у формуванні наукових форм краєзнавства стала діяльність на цій ниві видатного українського історика М.Грушевського. Утворені 1924 року при кафедрі історії України комісії порайонного дослідження (Лівобережної, Полудневої, Західної України, Києва та Правобережної України) ставили розроблення регіонально-історичних проблем за участю академічної науки.

Готуючись до ювілею нашої Спілки, ми передусім віддаємо належне і складаємо шану подвижникам і організаторам, ученим і аматорам, тим першим дослідникам, які стояли біля витоків краєзнавчого руху. **Імена тих, хто за велінням серця чесно служили відродженню України, навечно закарбовані в нашій пам'яті. Ми пишаємося тим, що є законними спадкоємцями і продовжувачами всього доброго і корисного, що було зроблено нашими численними попередниками.**

За останнє десятиріччя ми значно збагатились новим досвідом: краєзнавчий рух став справді масовим. Можна без перебільшення сказати, що за роки державної незалежності України **краєзнавчий рух, як явище громадсько-політичного, культурного і наукового життя, засіб глибокого пізнання і всебічного вивчення рідного краю, по праву став всенародним, авангардом національного відродження й національно-патріотичного виховання в країні.** Завдяки подвижницькій праці сотень тисяч учених і ентузіастів-аматорів, об'єднаних у громадсько-наукові товариства й, головним чином, у Всеукраїнську спілку краєзнавців, краєзнавчий рух домігся у своїй діяльності значних результатів. Щороку в Україні проводяться десятки міжнародних всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій та симпозіумів, у центрі

уваги яких опинилися відзначення 350-річчя національно-визвольної революції середини XVII ст., 80-річчя української національної революції 1917-1920 років, 50- і 55-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні, знаменні ювілеї Б.Хмельницького, Т.Шевченка, М.Грушевського, І.Франка, Л.Українки, І.Огієнка та ін. На цих форумах **повному, з державницьких позицій переосмислюються факти і події минулого, історичні постаті; повернено із забуття та реабілітовано тисячі імен громадян України.** Опубліковано велику кількість, порівняно з попередніми десятиліттями, краєзнавчих наукових збірників, документів і матеріалів, монографій, книг, історичних описів населених пунктів, путівників, буклетів. Зусиллями краєзнавців чимало зроблено для вивчення й увічнення пам'ятних місць і видатних подій вітчизняної історії, збереження пам'яток історії та культури, вшанування подвигу полеглих у боротьбі з ворогом у роки Другої світової війни, створення музейних експозицій, організації туризму, в науково-просвітницькій галузі.

В умовах незалежності України цікаву, ефективну роботу ведуть більшість краєзнавчих організацій, вони вишукують такі форми роботи, які б **формували насамперед почуття гідності за свою Батьківщину, адже поняття “Батьківщина”, “Україна”, “національна гідність”, святе поняття батьківського дому й рідної землі починаються саме з рідного краю, своєї домівки, села, вулиці, де людина народилась і виросла, де пройшло її дитинство.** Вони передаються із покоління в покоління, із молоком матері, мелодією народної пісні, поетикою рідної мови. **Почуття любові до отчого краю, глибокої поваги до вікових традицій є невичерпним джерелом духовності, моральності та культури сучасної людини.** Саме знання рідного краю духовно збагачує людину, виховує безмежне почуття любові до Вітчизни, глибоку повагу до традицій свого народу.

Глибоко символічно, що саме на початку нового тисячоліття українські дослідники і літописці рідного краю отримали важливий державний документ, який відкриває нові перспективи перед членами Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Передусім, Указ Президента від 23 січня 2001 року зобов'язує Кабінет Міністрів України розробити і затвердити у тримісячний термін програму розвитку краєзнавчого руху в Україні на період до 2010 року; передбачати щорічно, під час розроблення проекту закону про Державний бюджет України, кошти на фінансування цієї програми; розглянути в установленому порядку питання щодо віднесення Всеукраїнської спілки краєзнавців до числа творчих спілок.

Міністерству культури і мистецтв України, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним організаціям доручено сприяти діяльності місцевих осередків Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Виходячи із Указу Президента, необхідно глибоко проаналізувати зроблене, виявити основні питання, над якими ми маємо працювати,

сконцентрувати увагу на нерозв'язаних проблемах, піднести краєзнавчий рух на якісно вищій щабель.

Насамперед потрібно вжити заходів з організаційного зміцнення краєзнавчих осередків. Нині вирішується питання про надання краєзнавчому об'єднанню статусу творчої спілки. Звідси на регіональному рівнях статуту краєзнавчих організацій треба привести у відповідність статутам творчих спілок. Варто також провести переєстрацію членів краєзнавчих об'єднань, подбати про створення бази для краєзнавства. Це, насамперед, внести пропозиції радам всіх рівнів, главам адміністрацій про стале фінансування. На цій основі визначитися із випуском регіональних періодичних видань та ін.

Україна, як відомо, має велику і славу історію. На її території тисячі великих та малих міст і сіл. У їх числі - понад 800 міст та містечок, яким минуло 300 років, деякі відсвяткували свій тисячний ювілей, частина, наближається до цієї вікопомної дати. 39 найстаровинніших українських міст рішенням уряду взято під державну охорону. Крім того, в Україні близько 5000 сіл, яким вже понад 300 років. Є села, вік яких становить тисячу та більше років. Саме історичні міста й села були колискою нашої державності, де формувалось козацтво, а їх мешканці ставали активними учасниками боротьби за національне і соціальне визволення, де розвивалася самобутня культура, національні традиції, створювалася неповторна історико-культурна спадщина. **Всі вони, на нашу думку, мають бути під опікою держави та громадськості.**

Звичайно, історія для багатьох старовинних міст та сіл не була милосердною. Протягом віків із цілої низки причин багато історико-культурних надбань цих міст і сіл було знищено й втрачено назавжди. Лише у ХХ ст. зникло з карти України майже дві тисячі населених пунктів. Одні, як відомо, згоріли у полум'ї громадянської і Другої світової воєн, інші залишилися без мешканців у роки голодомору, примусових депортацій населення із західних і східних областей та Криму. Чимало сіл ліквідовано під час розбудови промислових зон, створення величезних штучних водоймищ, реалізації хибної "теорії безперспективності" багатьох поселень. Останнє велике відселення відбулось у зв'язку з Чорнобильською катастрофою. Все це наша історія, і ми не повинні залишитися байдужими до її дослідження, до нашої пам'яті. Чи знаємо ми глибоко свою вітчизняну історію, історію міст і сіл, генеалогію свого родоvodu? **Беру на себе сміливість сказати, що ми історію країни, історію своїх регіонів, особливо історію сіл глибоко не знаємо.** Не знаємо тому, що глибоко не працюємо а архівах, не докопуємось до глибинних джерел-витоків історії села, у кращому випадку знаємо історію села минулого століття. А хто ж буде досліджувати далеку минувшину села, якому виповнилось 300-500, а то і 1000 років? Відомо, що історія складається з діяльності людей. Проте не пам'ятаю випадку, щоб наші краєзнавці (крім харків'ян) займались генеалогією - наукою, що досліджує родоводи, коріння історичних генерацій. Саме у них формується суспільний досвід із

найрізноманітніших галузей людської культури. побуту, традицій, соціально-економічного буття. Молодь, як правило, знає своїх пращурів або свій родовід десь до 3-4 покоління, тоді, як, наприклад, у Польщі, молодь знає своїх попередників 15-20 поколінь. Для нас, краєзнавців-архівістів, тут непочатий край роботи.

У час становлення незалежної Української держави **нам украй необхідно зайнятися відновленням історичної пам'яті, духовності через вивчення минувшини кожного куточка рідної землі, створення вичерпних літописів усіх регіонів, великих і маленьких населених пунктів, промислових підприємств і сільських господарств, висвітлення маловідомих сторінок, пов'язаних із героїчною історією нашого народу.**

У зв'язку з цим першочерговим, найголовнішим стратегічним завданням краєзнавчого загалу, завданням, що породжене часом, є перевидання на основі нових документальних джерел правдивого, об'єктивного літопису багатотомної історії міст і сіл України. Ця праця дала б новий могутній поштовх у розвитку краєзнавства в Україні, його наукових, громадських і шкільних форм, сприяла б відродженню багатьох сторінок історичної пам'яті та духовності нашого народу. Ми маємо великий досвід у підготовці цієї роботи. В архівах і бібліотеках зберігаються десятки тисяч матеріалів та документів про історію міст і сіл, розробки, інструкції, наукові розвідки, які залишені нам у спадок попередниками.

У Харківській, Черкаській, Полтавській, Чернігівській, Хмельницькій та інших областях з ініціативи активістів-краєзнавців за останні роки видано на основі нових документів історію багатьох міст і населених пунктів. Отже, нам, згідно з розпорядженням Президента України від 19 жовтня 2000 року, треба забезпечити за участю Національної академії наук України на основі сучасних історичних-економічних та інших наукових досліджень, підготовку і видання енциклопедичного багатотомного видання "Історія міст і сіл України" у новій редакції.

З урахуванням набутого досвіду, підготовка цієї праці на початку ХХІ ст. має для нас, учених і краєзнавців, стати почесним та відповідальним обов'язком, великим внеском у розбудову і зміцнення суверенної, незалежної Української держави. Безсумнівно, що у створенні цієї унікальної, багатотомної праці ми знайдемо розуміння й підтримку міністерств і відомств, наукових установ та навчальних закладів, місцевих органів влади, Національної академії наук України, новоствореної Української академії історичних наук, творчих спілок і громадських організацій, працівників архівів, бібліотек, музеїв.

Друга важлива проблема, якою ми повинні займатись не покладаючи рук - це дослідження, охорона й відновлення нашої духовної спадщини, пам'яток історії та культури.

Із минулого ми одержали у спадок безцінні пам'ятки історії і культури. Вони притаманною для них мовою розповідають про історію народу, його духовну й мистецьку творчість, його героїчні

і трагічні сторінки, боротьбу за краще майбутнє. Пам'ятки є свідками економічного, суспільно-політичного, науково-технічного та культурного розвитку нашого народу, становлять невід'ємну частку загальнолюдських цінностей. Вони є невичерпним джерелом формування й зміцнення свідомості нації, почуття її єдності.

Історія для багатьох пам'яток була трагічною. Геополітичне становище України - Руси визначало її особливу роль бути впродовж багатьох століть заслоном, захисником осідлої Європи від нападів кочових племен Азії. Отже, народ наш був споконвічним прикордонником.

Як наслідок цього, безліч витворів пам'яток нашого народу загинуло від численних навал ординців та інших агресивних сусідів. Однак найтяжчих втрат зазнала духовна спадщина України в ХХ ст., під час Вітчизняної війни 1941-1945 років. Новітніми вандалами знищувались найцінніші пам'ятки історії і культури нашого народу. Так, зокрема, в Києві була знесена комплексна споруда колишнього Києво - Михайлівського монастиря. Серед них і його перлина Золотоверхий собор, вінець княжого Києва, зведений на початку XII ст. У ці роки було знищено Трьохсвятительську церкву - пам'ятку XII ст., церкву Святої Богородиці Пирогощої на Подолі - пам'ятку XII ст., висаджено в повітря джигітський монастир, пам'ятку XII ст., який у пізніший час служив останнім пристановищем для пристарілих запорозьких козаків. У Полтаві було зруйновано Хрестоздвиженський монастир - пам'ятку ХУІІ ст. і ряд інших.

Із руйнуванням пам'яток - руйнувалася душа нашого народу, нищились поняття порядності, обов'язку, честі, благородства, любові до своєї культури.

В Україні є 1399 міст і селищ та понад 8 тис. сіл з цінною історико-архітектурною спадщиною; 1020 парків, що мають значну культурну цінність. Загалом фонд історичних будівель та споруд у цих населених пунктах перевищує 70 тис. об'єктів. Усі вони з огляду на процес природного старіння потребують обліку, охорони, нагляду, ремонту, реставрації, реконструкції, включення у сучасне суспільно-економічне життя.

49 визначних ансамблів і комплексів оголошено державними історико-архітектурними та історико-культурними заповідниками, Восьми із них указами Президента України надано статус національних.

Після набуття Україною незалежності найвизначніші пам'ятки нашої держави були включені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це ансамблі Софійського собору та Києво-Печерської лаври у Києві, забудова і пам'ятки історичного центру Львова.

На жаль, сьогодні багато пам'яток знаходяться в незадовільному стані, руйнуються. Понад десять відсотків пам'яток архітектури, взятих під охорону держави, перебувають в аварійному, а майже кожна десята у незадовільному стані. А між тим, із року в рік в Україні зменшуються бюджетні асигнування на відновлення, ремонт і реставрацію

пам'яток архітектури й містобудування.

В Україні досі не існує єдиної системи державного управління справою охорони пам'яток історії та культури, що негативно відбивається на їх збереженні. Пам'яткоохоронна справа розпорошена між Держбудом, Мінкультури і мистецтв, Академією наук і громадською організацією - Українським товариством охорони пам'яток історії та культури.

На наше переконання, давно настав уже час створити Державний комітет охорони пам'яток та культури України, який би сконцентрував у своїх руках керівництво пам'яткоохоронною справою.

За останні роки в Україні зроблено перші реальні кроки для збереження історико - культурної спадщини. Ведеться робота з підготовки багатотомного Зводу пам'яток історії та культури України, перший том якої - "Київ" - вийшов із друку у 2000 році. Незважаючи на величезні економічні труднощі, які переживає наша держава, за останній час прийнято урядове рішення, спрямоване на охорону і відродження витрачених святинь нашого народу. Президентом України 9 грудня 1995 року видано Указ "Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури". Цим Указом створено Комісію з питань відтворення видатних пам'яток історії і культури при Президентові України, визначено головні напрями її діяльності.

Відповідно до Указу Президента, розроблено і 23 квітня 2000 року затверджено урядом "Програму відтворення видатних пам'яток історії та культури". Ця Програма включає 56 об'єктів-пам'яток Х-ХІХ ст. практично з усіх регіонів України. Тут є пам'ятки культурної, цивільної й оборонної архітектури - собори, церкви, костьоли, мечеті, каплиці, палаци, садиби, містобудівні ансамблі, фортеці, замки тощо. Програма широкомасштабна. Для її реалізації потрібно докласти величезних зусиль, знайти чималі кошти, яких сьогодні держава має недостатньо. Тут є над чим попрацювати державним відомствам, місцевим органам влади, а також науковим і громадським організаціям, шанувальникам і охоронцям наших святинь.

Великої нашої уваги сьогодні потребують музеї, ці **скарбниці нашої пам'яті, визнані народні кафедри дослідження та популяризації історії рідної землі**. Колективи музеїв ведуть велику і плідну роботу по відродженню історичної пам'яті духовності нашого народу. Водночас життя нагальне вимагає від нас, науковців і краєзнавців, допомогти місцевим музеям, визначити в нових умовах нову концепцію, яка б на науковій основі забезпечила б показ правдивої історії нашого суспільства.

Ми повинні наголосити на непересічному значенні музейництва на громадських засадах, яке певним чином було скомпрометоване деякими недалекоглядними керівниками місцевих владних структур, навчальних закладів. Унаслідок цього, багато музеїв було по-злочинному знищено, а експонати, дбайливо зібрані краєзнавцями, розкрадено. Водночас не можна заперечувати те, що завдяки самовідданому пошукові місцевих краєзнавців, удалося зберегти сотні тисяч

оригінальних документів, рухомих пам'яток історії та культури. Високо оцінюючи зазначені ініціативи, все ж відзначимо, що громадське музейництво потребує більшої уваги а боку Національної академії наук, Міністерства культури і мистецтв України, Головного архівного управління України, творчих спілок. Досвід численних зарубіжних країн переконує, що громадські музеї можуть стати не лише осередками культурно-освітньої роботи, а й місцем спілкування людей різних поколінь,

На сучасному етапі розвитку краєзнавства практичної реалізації вимагає ряд національно-культурних ініціатив, започаткованих громадськістю у 60-80-их роках. Так, незадовільною є діяльність багатьох організацій по створенню заповідника козацької слави на о.Хортиця. Через відсутність коштів і повсякденної роботи, а головне - бажання деяких керівників, за 36 років після прийняття урядової постанови "Про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією Запорозького козацтва" тут практично майже нічого не зроблено. Водночас чомусь залишається не поміченою Державна програма увічнення сторінок історії українського козацтва, розроблена в другій половині 60-х років за участю провідних український учених - істориків, археологів, архітекторів, мистецтвознавців. Доречно буде повідомити, що в рамках програми з дослідження пам'ятних місць, пов'язаних з історією українського козацтва, складено перелік цих місць для підготовки картосхеми "Козацька слава України", не так давно науковцями Інституту історії України НАН України Ю.Данилюком і О.Бажаном підготовлено фундаментальний збірник документів про Хортицю "Збережемо тую славу". Видано ряд інших праць із цієї проблеми.

На жаль, поступово втрачає динаміку і робота по створенню мережі етнографічних музеїв, які по праву вважаються скарбницею народної культури. Створені в минулому музеї народної архітектури та побуту України в Києві, етнографічні комплекти просто неба у Переяславі-Хмельницькому, Чернівцях, Львові, Ужгороді, інших регіонах, потребують більшої державної підтримки, активізації відповідної пошукової і науково-дослідної роботи. Водночас викликає стурбованість відсутність етнографічних музеїв у ряді самотніх за своєю культурою регіонах.

Наприклад, такі музеї вже давно можна було б створити на Слобожанщині, поблизу Харкова, однак справа вже тривалий час не зрушується з мертвої точки. Думається, що нині, коли йде невпинна урбанізація, щоб зберегти архітектурні народні споруда, етнографічні витвори регіонів, було б доцільним у найближчому часі створити музеї архітектури і побуту в усіх областях України.

Ми ще дуже мало приділяємо уваги етнографічним дослідженням, етнографічному краєзнавству - одному із визначальних аспектів вивчення історії, традицій та культури краю, що посідає важливе місце у діяльності краєзнавців.

Із музеєзнавством тісно пов'язане туристичне краєзнавство. Туризм в Україні, як відомо, розвивався та розвивається в нерозривній єдності з історичним краєзнавством, був і залишається

одним із найважливіших засобів пізнання історії, традицій, культури, природи окремих регіонів України. Цілком очевидно, що успішне розгортання краєзнавчого туризму було б неможливим без глибоких історико-краєзнавчих досліджень, без упровадження в повсякденну практику роботи туристсько-екскурсійних організацій, наукових здобутків учених-краєзнавців, без тісного контакту працівників туризму з науковими установами, бібліотеками, архівами, громадськими об'єднаннями й, особливо, історичними та краєзнавчими музеями. Працівники туристських організацій ведуть величезну роботу з популяризації рідного краю, а для іноземних громадян відкривають, у певному розумінні, раніше невідому Україну з її великою самотньою історією і культурою.

За останні роки у нас поліпшилася зв'язки з організаціями, що займаються туризмом. Значно зросли контакти вчених-краєзнавців із фахівцями туристичного профілю, які займається підготовкою кваліфікованих кадрів для туристичної галузі, ведуть наукові дослідження з проблем туризму, його історії, туристичного краєзнавства.

Президент України зобов'язав Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України розробити заходи з популяризації серед молоді, вивчення історії рідного краю, розроблення краєзнавчих маршрутів по території України.

Надзвичайно корисну справу для дальшого розвитку краєзнавчих туристичних досліджень здійснює разом із спілкою Інститут туризму Федерації профспілок України, який щороку видає збірники наукових статей, а 1998 року започаткував регулярне щорічне видання "Туристично-краєзнавчі дослідження", де розробляються питання теорії туристичного краєзнавства, друкуються матеріали про визначні пам'ятки археології, історії, архітектури, мистецтва, що є важливими об'єктами туризму. Будемо сподіватися, що ця робота піде на користь як загальному краєзнавству й одному з його напрямів - туристичному краєзнавству, так і сприятиме розробленню теоретичних питань розвитку туристичної галузі взагалі.

Сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву потреба спільних дій краєзнавців-дослідників рідного краю, організаторів туристично-екскурсійної роботи та науковців, які займаються туристським краєзнавством історією туризму. Туризм в Україні у новому столітті покликаний вийти на нові рубежі. Значення його не лише для розвитку економіки, а й для виховання нашого народу, особливо молоді. Звідси, наш обов'язок і надалі поширювати зв'язки із організаціями туристичного профілю, надавати їм посильну допомогу в розробці тематики нових туристських маршрутів, у випуску літератури, підготовці кадрів екскурсоводів, проведенні наукових конференцій, в організації спільних комплексних пошукових експедицій, польових досліджень із метою виявлення нових об'єктів туризму, створення інформаційного банку даних із туристсько-екскурсійних і краєзнавчих ресурсів різних регіонів України.

Гадаю, що немає потреби наголошувати, яке

величезне значення має краєзнавство, пізнання рідного краю для виховання учнівської молоді, студентства. Адже вивчення рідного краю, свого села, міста слід починати з дітьми дошкільного віку, знаходити, як це робиться в деяких країнах за кордоном, форми і методи вивчення куточків своєї землі. Не буде перебільшенням сказати, що саме **краєзнавство і народознавство мають стати основою в проведенні навчальної та виховної роботи серед учнівської молоді в суверенній українській державі.**

Як відомо, свого часу Міністерство освіти разом із творчими спілками й Українським фондом культури розробило і затвердило спеціальне положення про рух учнівської молоді України за збереження та примноження традицій, звичаїв і обрядів народу під назвою "Моя земля - земля моїх батьків".

Програма руху, девіз якого "Мій край - моя історія жива", передбачала забезпечення широкого комплексу дій із розгортання краєзнавчої роботи, спрямованої на глибоке вивчення рідної мови, історії країни, пам'яток культури та природи, коріння свого роду, історії землеробства, природокористування, пісенно-поетичної спадщини, традицій, звичаїв, обрядів, інструментарію свого краю, національного одягу, народної архітектури та побуту, народних ремесел, що є основою відродження національної культури українського народу.

Глибоко патріотичне значення руху "Мій край - моя історія жива" для виховання молодого покоління величезне. Ми з вами, вчені-краєзнавці, Міністерство освіти та науки України і його органи на місцях мають більш активно працювати над реалізацією цієї програми, допомагати школам втілювати її в життя. Для цього нам слід допомогти вчителям значно поживавити краєзнавчу роботу в навчальних закладах, активізувати діяльність гуртків юних краєзнавців, музейницьку, пам'яткоохоронну та екскурсійну роботу серед школярів, звернути особливу увагу на вивчення учнями місцевої історії, топоніміки, свого родоводу.

Президентом України доручено Міністерству освіти і науки забезпечити розроблення та включення до навчальних планів і програм загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладів тем з краєзнавства, з урахуванням специфіки регіонів України. На ваш погляд, учні шкіл і студенти всіх вищих навчальних закладів, незалежно від їх профілю, мають вивчати курс краєзнавства (народознавства), знати першовитоки своєї історії. Для цього нам з вами, і перш за все вченим, треба зайнятися підготовкою для шкіл і вищих навчальних закладів програм, підручників, посібників, іншої літератури з краєзнавства та народознавства.

Потрібно глибоко усвідомити, що від того, як ми будемо виховувати сучасну молодь, така і буде доля незалежної Української держави.

Важливим центром науково-дослідної роботи з краєзнавства є наші бібліотеки й архіви, адже в їх сховищах зберігаються неоціненні скарби попередніх поколінь, численні документи і література про рідний край. Так, у Харкові центром організації краєзнавчих досліджень є відділ україніки наукової бібліотеки імені В.Короленка. Велику краєзнавчу роботу ведуть Національна бібліотека України імені В.Вернадського, державна, історичні бібліотеки в Києві, Львівська, Одеська, Полтавська, Дніпропетровська, Хмельницька обласні бібліотеки.

Ми маємо необмежену можливість ретельно досліджувати історичні матеріали в державних архівах як у центральних, розташованих у Києві, так і на місцях. Ми повинні і далі дружити з бібліотеками і архівами, спиратись на їхню допомогу в роботі. Готуючись до перевидання багатотомної "Історії міст і сіл України" в сторіччі, яке щойно розпочалося, нам необхідно вже тепер, не гаючи часу, пам'ятати про створення бібліографії, нагромадження архівних джерел, інших матеріалів про історію всіх міст та сіл України.

Щоб успішно розвивати краєзнавство, нам слід докорінно поліпшити наукову роботу з теорії історії краєзнавства в Україні. В 1992-1998 роках в Україні захищені 3 докторські, 46 кандидатських дисертації, які порушують різні аспекти розвитку краєзнавства, сприяють осмисленню здобутого досвіду.

Нині ж, спільно з Національною академією наук України, Академією педагогічних наук України ми маємо активізувати роботу з розроблення наукових проблем історії та теорії краєзнавства, вирішити питання про створення наукових центрів регіональних досліджень з краєзнавства. Державному комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України доручено всебічно сприяти висвітленню діяльності Всеукраїнської спілки краєзнавців та її місцевих осередків у засобах масової інформації. На наш погляд, слід було б заснувати при газетах, на радіо та телебаченні позаштатні відділи з пропаганди рідного краю, до складу яких входили б представники Спілки. Ці відділи повинні подавати різноманітні матеріали, перш за все про невідомі, маловідомі або перекохані сторінки різних періодів історії "малої батьківщини", порушувати інші питання краєзнавства, що впливають із завдань нашої Спілки, розповідати про досвід і практику її роботи.

Для популяризації краєзнавчих знань нам треба широко використовувати й лекційну та екскурсійну роботу, влаштовувати виставки, систематично надалі проводити конференції.

Краєзнавство, як наука, всіма нами має бути високо піднесена в українській державі, а добре ім'я краєзнавця, невтомного дослідника історії "малої батьківщини" повинно бути оточене увагою й звучати гордо. А це залежатиме від нас - учених і аматорів, від нашої наполегливості, самовідданої праці на цій благородній ниві.

